

Avajaispuhe 2008: Huippuyliopiston yhteiskuntavastuu

Herra kansleri, excellencies, hyvä yliopistoväki, hyvät naiset ja herrat, mina damer och herrar, ladies and gentlemen,

Suomen yliopistolaitos on kuluneen vuoden aikana ollut harvinaisen laajan julkisen keskustelun kohteena. Keskustelussa on pohdittu yliopistojen laatua, kansainvälistä kilpailukykyä ja uudistustarvetta. Lukuisten kansainvälisten esimerkkien innoittamana valtiolta suunnittelee perusteellista yliopistolainsäädännön reformia, joka monelta osin muuttaa yliopistojen asemaa, organisaatiota ja toimintaedellytyksiä.

Yhteiskunnassa on huomattu yliopistolaitoksen tärkeys yhteiskunnan kehityksen kannalta. Meille tämä ei ole uutta. Yliopiston opettajien lehtihuoneessa olevat muotokuvat muistuttavat meitä siitä, kuinka keskeinen yliopistomme rooli oli jo Suomen kansakunnan synnyttämisen prosessissa. Nyt toimintaympäristö ja tavoitteisto ovat toisenlaiset – puhutaan Suomen pärjäämisestä globaalissa taloudellisessa kilpailussa – mutta kysymys on pohjimmiltaan sama: Mitä yliopisto voi tehdä yhteiskuntamme hyväksi?

Helsingin yliopisto on Suomen yliopistolaitoksen lippulaiva – ja pysyy myös sellaisena. Meidän toimintaamme seurataan, meidän ratkaisuihimme otetaan mallia. Sekä meidän itsemme että yhteiskunnan kannalta on ratkaiseva kysymys, miten osaamme vastata nyt esille nostettuihin haasteisiin.

Ainoastaan sellainen organisaatio, jolla on hyvä itsetunto, kykenee aidon uudistuksen edellyttämään terveeseen itsekritiikkiin. Helsingin yliopisto tietää olevansa kansainvälisesti tunnustettu huippuyliopisto, Euroopan parhaiden tutkimusyliopistojen joukossa, ja se on valmisteilla olevassa uudessa strategiassa asettamassa itselleen tavoitteeksi nousta vielä korkeammalle, maailman parhaiden joukkoon - käytettävissä ja saatavissa olevien resurssien puitteissa. Tältä pohjalta on arvioitava, mitä uusia mahdollisuuksia yliopistouudistus tarjoaa.

Jo se tosiasia, että Helsingin yliopisto erityisesti tutkimuksen osalta on jo huippukunnossa, luo omat puitteensa yliopistouudistuksen toteutukselle. On varottava hyvien rakenteiden ja toimintojen rikkomista pelkän uudistusinnon vuoksi. Pikemminkin on huolehdittava siitä, että yliopiston piirissä jo käytössä olevat parhaat käytännöt siirtyvät yleisiksi toimintatavoiksi.

Viime vuosina on toteutettu monta keskeistä ja laajakantoista uudistusta yliopistolla: tutkimuksen ja opetuksen arvioinnit, uusi palkkausjärjestelmä, laatujärjestelmä ja sen auditointi sekä hallinnon rakenteiden uudistus kaikilla tasoilla. On myös syytä mainita Bologna-prosessin sinänsä onnistunut toteuttaminen, joka viime keväänä palkittiin ennätysmäisellä gradujen tarkastajien ja hyväksyjien työpaineen lisäyksellä – keväänä tarkastettiin kaksinkertainen, paikoin jopa kolminkertainen määrä graduja, verrattuna edelliseen vuoteen. Haluankin tässä yhteydessä erityisesti kiittää kaikkia, jotka niin mallikkaasti huolehtivat tutkinnonuudistuksen valtavasta loppurutistuksesta.

Näiden paineiden alla monelle yliopistolaiselle sana uudistus on syystä muodostunut lähes kirosanaksi. Kun jälleen edessä oleva yliopistouudistus pannaan toimeen, sen on tapahduttava siten, että opettajat ja tutkijat voivat häiriöttä jatkaa tutkimus- ja

opetustoimintaansa. Uudistuksen tarkoituksena viime kädessä on tutkimuksen ja opetuksen edellytysten parantaminen eikä niiden häiritseminen.

Yliopistojen uudistussuunnitelmat – niin meillä kuin muissakin maissa – perustuvat lisääntyneeseen ymmärrykseen siitä, että yliopistot ovat keskeisiä tekijöitä kansakunnan kehityksen sekä tietoyhteiskunnan kilpailukyvyn kannalta. Keskustelut ovat keskittyneet yliopistojen rooliin innovaatioketjun perustana, ja syystäkin on kritisoitu ketjussa olevia aukkoja, jotka ovat aiheuttaneet sen, ettei korkeatasoisen perustutkimuksemme tuloksia aina ole voitu käyttää kaupallisesti tehokkaalla tavalla. Helsingin yliopisto on voimassa olevan strategiansa mukaisesti jo panostanut innovaatiopolitiikan kehittämiseen ja yhteistyöhön talouselämän toimijoiden kanssa. Tällä kentällä on kuitenkin yhä paljon tehtävää – meidän on kyettävä paremmin markkinoimaan niitä mahdollisuuksia, joita meillä on tarjolla, sekä luomaan selkeämpiä kohtaamispaikkoja niille, jotka haluavat tehdä yhteistyötä kanssamme.

Innovaatioketjun kehittämiseen voisi myötävaikuttaa myös liiketaloudellisen osaamisen vahvistaminen niin henkilökunnan kuin opiskelijoidenkin parissa. Allianssiyhteistyö Helsingin yliopiston ja Svenska handelshögskolanin (ruotsinkielisen kauppakorkeakoulun) välillä tarjoaa mielenkiintoisia uusia mahdollisuuksia vahvistaa juuri liiketaloudellista osaamista.

On kuitenkin syytä painottaa, että yhteiskunnan kilpailukyky ei mitenkään ole riippuvainen ainoastaan innovatiivisista voimavaroista. Suomen kansainvälinen vahvuus perustuu myös kansan keskimääräisesti korkeaan koulutustasoon ja vahvaan kulttuuriin. Yliopistoilla ja erityisesti Helsingin yliopistolla on keskeinen rooli tämän aseman ylläpitämisessä. Yliopistoilla on rooli sivistysyliopistoina, ja tämän painottaminen ei ole vain nostalgista akateemisen norsunluutornin puolustamista. Ajatus sopii päinvastoin hyvin yhteen kansallisen kilpailukyvyn painottamisen kanssa globaalissa yhteiskunnassa. Yhteiskunnan kulttuurisen tason ylläpitäminen on osa yhteiskuntavastuutamme.

Mainitsin tärkeinä yliopistoon liittyvinä seikkoina innovaatiokyvyn ja korkean koulutus- ja sivistystason, jotka ovat menestystekijöitä globaalissa yhteiskuntien välisessä kilpailussa. Pohjoismaista puhuttaessa voisi mainita vielä yhden seikan, eli vahvan sosiaalisen koheesion. Yhteiskunnallinen yhtenäisyys luo vankan perustan taloudellemme, joka toimii luottamukseen ja yhteistyöhön perustuvien taloudellisten ja sosiaalisten suhteiden varassa. Maksuttoman koulutuksen periaate kaikilla koulutusasteilla on ollut yksi sosiaalisen koheesion ja yleisen korkean koulutustason rakennuselementti. Tästä periaatteesta tulisi pitää kiinni, ei ainoastaan tasa-arvon vuoksi, vaan myös taloudellisista syistä.

Yliopistolainsäädäntö kieltää yliopistoja perimästä maksuja tutkintoon johtavasta koulutuksesta. Vaikka tämä ratkaisu ei ole taannut koulutuksellista tasa-arvoa, ilman sitä koulutuksellista epätasa-arvoa olisi enemmän. On syytä tähdentää, että yliopistouudistuksessakin koulutuksellisen tasa-arvon periaatetta pidetään edelleen yllä. Voimme pohtia kysymystä, joka The Guardian -lehden mielipidesivulla tämän vuoden toukokuussa olleessa otsikossa osuvasti esitettiin, eli: ”Voiko meillä olla yhtä aikaa maailmanluokan yliopistoja ja sosiaalisesti oikeudenmukainen koulujärjestelmä?” Mielestäni meidän yhteiskunnassamme tähän tulisi pyrkiä.

Toisaalta, vaikka noudatamme maksuttoman korkeakoulutuksen periaatetta, on meidän myös syytä kannattaa ehdotusta, jonka mukaan korkealuokkaisia koulutustuotteitamme voisi myydä Euroopan talousalueen ulkopuolelta tuleville opiskelijoille. Täysimittainen osallistuminen kansainvälisille koulutusmarkkinoille edistäisi paitsi Helsingin yliopiston yleistä imagoa huippuyliopistona, myös mahdollisuuksiamme houkutella yliopistoomme kyvykkäimmät kansainväliset opiskelijat, jotka arvioivat koulutuksen arvoa sen hintalapun mukaan. Siinä tavassa, jolla tämä ehdotus on nyt toteutettu, opetusministeriö olisi voinut luottaa hiukan enemmän yliopistojen harkintakykyyn, sillä nyt mahdollisuus periä maksu on melkoisen vaivalloisella tavalla sidottu siihen että po. maisterinohjelma on mainittu ministeriön asetuksessa.

Yliopistolainsäädännön uudistus ei merkitse eikä se saa merkitä luopumista yliopiston perusarvoista. Tässä yhteydessä on erityisesti kiinnitettävä huomiota yliopiston autonomiaan, jonka merkitystä yliopisto on syystä korostanut strategisissa asiakirjoissaan. Myös historiamme velvoittaa meidät puolustamaan yliopistollista autonomiaa, jota ilman yliopisto ei voi täyttää kriittistä sivistystehtäväänsä. Helsingin yliopiston merkittävä rooli Suomen kansakunnan synnyttämisessä palkittiin vuoden 1919 hallitusmuodossa perustuslain suojaamalla itsehallinnolla. Suomen uudessa perustuslaissa suoja on ulotettu koskemaan myös muita yliopistoja.

Helsingin yliopiston autonomian keskeisiä elementtejä on se, että yliopisto voi itse valita ylimmät päätöksentekijänsä. Uudessa yliopistolainsäädännössä on kaavailtu syvälle käyviä muutoksia yliopistojen päätöksentekojärjestelmään, siten että merkittävä osuus yliopiston hallituksen jäsenistä olisi ns. ulkopuolisia jäseniä. Hyvän hallinnon kannalta tämä malli on järkevä. Autonomian näkökulmasta on kuitenkin erittäin tärkeää, että yliopisto itse saa valita myös hallituksensa ulkopuoliset jäsenet.

Helsingin yliopiston ja muiden julkisoikeudellisten yliopistojen osalta lakiehdotus onkin tämännäköinen. Huolta herättää kuitenkin säätiökorkeakouluja varten valittu toisenlainen ratkaisu. Tästä ei saa muodostua ennakkotapausta, jonka perusteella yliopistollisen autonomian perustuslainsuoja kaventuu ja vesittyy. Terve yhteiskunta tarvitsee autonomisen yliopistolaitoksen. Yhteiskuntavastuumme kuuluu huolehtia siitä, että autonomiamme takeet säilyvät koskemattomina.

Uudistusprosessi on lähtenyt liikkeelle nopeasti ja laajalla rintamalla. Ehdotus uudeksi yliopistolaiksi on parhaillaan lausuntokierroksella. Sitä valmisteltaessa opetusministeriö on kiitettävällä tavalla pitänyt yllä keskusteluyhteyttä Helsingin yliopistoon, ja monet meidän ehdotuksistamme ja vaatimuksistamme on otettu jo tässä vaiheessa huomioon. Ehdotuksen ja siitä annettavien lausuntojen pohjalta on mahdollista saada aikaan laki, joka todellakin avaa meille uusia mahdollisuuksia kehittyä vielä paremmaksi yliopistoksi. Lain siirtäessä monia aiemmin lailla säänneltyjä kysymyksiä meidän päätettäväksemme on suurelta osin meistä itsestämme kiinni, millä tavoin pystymme ottamaan käyttööme lain tarjoamia parhaita paloja – ja välttämään uudistukseen sisältyviä väistämättömiä riskejä. Meidän tulee edetä omilla ehdoillamme.

Uusi oikeushenkilömuotoinen yliopisto, joka aloittaa toimintansa vuoden 2010 alusta, saa nykyistä huomattavasti laajemman taloudellisen liikkumavaran. Samalla taloudelliset vastuutkin kasvavat huomattavasti. Yliopiston organisaation pitää olla

sillä tavoin suunniteltu, että se heti uuden yliopiston toiminnan alkaessa on valmis käyttämään uutta liikkumavaraa ja kantamaan laajentuvaa vastuuta. Yliopiston johtamisjärjestelmää on kehitettävä siten, että kokonaisuus pysyy hallinnassa ja organisaation rakenne on sopeutettava uuteen tilanteeseen. Esimerkiksi laitosten koon tulee mahdollistaa asioiden ammattimainen hoito kauttaaltaan myös laitostasolla. Johtajien valintaa tai rekrytointia on kehitettävä siten, että johtajien valmiudet ja tehtävän vaatimukset kohtaavat. Ja vielä: kaikkien näiden uudistusten yksityiskohtien tulee olla pitkälti suunniteltuja jo kuluvaan syksyn aikana.

Uudistuksen taloudelliset kehykset pitkälti ratkaisevat sen, kuinka hyvin uudistus lopulta onnistuu. Tulevan oikeushenkilöyliopiston maksuvalmiuspääoman suhteen valtioneuvosto päätti kesäkuussa yliopistojen 150 miljoonan euron pääomituksesta – eli päästiin suhteellisen lähelle sitä, mihin yliopistot pyrkivät. Sen sijaan toimintamäärärahojen reaaliarvossa 2 - 3 vuoden aikana tapahtuneeseen lievään laskuun ei vielä ole luvassa selkeää korjausta. Malli, jolla maksuvalmiuspääoma ja tulevaisuuden toimintameno-rahoitus jaetaan yliopistojen kesken, ei myöskään vielä ole valmis. Vaikka maksuvalmiuspääomituksen tasoa koskevaa päätöstä voi kiittää, Helsingin yliopisto ei siten vielä ole nähnyt, voiko se aidosti iloita hallituksen ilmoittamasta yliopistomyönteisyydestä. Hallitusohjelman lupausten tulisi näkyä myös maan johtavassa yliopistossa. Yliopistojen tilaproblematiikkaan tulisi lisäksi löytää sellainen ratkaisu, joka ei tuo ulkopuolisia sijoittajia tuottovaatimuksineen tilojen välilliseksi omistajiksi.

Yliopistouudistuksen tarkoitus on yliopistojen toiminnallisten edellytysten parantaminen. Uudistuksen onnistuneisuuden mittana on yliopistossa harjoitetun tutkimuksen laadun ja määrän kasvu ja yliopiston tarjoaman opetuksen tason kohoaminen – sekä näiden toimintojen yhteiskunnallinen vaikuttavuus. Vaikka julkisesta keskustelusta voisi päätellä toisinkin, mittariksi ei kelpaa yliopiston sijoitus maailmalla käytössä olevilla yliopistojen rankinglistoilla. Silti rankkaus ei ole merkityksetön asia: sen perusteella määräytyy kasvavassa määrin julkinen kuva yliopiston tasosta. On mieluisaa todeta, että Helsingin yliopiston sijoitukset sekä Shanghaiin Jiao Tong -yliopiston laatimalla listalla, että The Times Higher Education-listalla aivan äsken taas nousivat muutaman askeleen verran. Yliopisto on pysyvästi ankkuroitunut Euroopan parhaiden yliopistojen joukkoon, ja pyrkimyksemme on päästä vielä tästä korkeammalle.

Vaikka rankinglistat eivät välttämättä mittaa oikeita asioita, niiden lähiluku – johon julkisessa keskustelussa harvoin ryhdytään - saattaa paljastaa mielenkiintoisia piirteitä yliopistojen toiminnasta. Esimerkiksi Helsingin yliopiston rankkauksissa näkyy pari heikkoa kohtaa, joiden korjaamiseen meidän on syytä paneutua: yliopiston heikko opiskelija-opettajasuhde – liian monta opiskelijaa opettajaa kohden - ja sen kansainvälistymisen suhteellisen matala aste.

Helsingin yliopiston opiskelija-opettajasuhde on selkeästi heikompi kuin useimpien muiden samantasoisten yliopistojen, ja tämä vie meitä alaspäin yliopiston opetustoimintaa painottavilla rankinglistoilla. Tämän heikkouden keskeisenä syynä on julkisen rahoitusjärjestelmän rakenne, joka on pakottanut yliopistoja opiskelijamäärien jatkuvaan lisäämiseen yliopistojen resursoinnin pysyessä ennallaan. Valtiovallan edustajien taholta toisinaan tulevat vaatimukset vielä paremmista sijoituksista rankinglistoilla tuntuvat tästä syystä hyvin epäoikeudenmukaisilta, kun

juuri valtiovalta on jatkuvasti korottamalla vaadittuja tutkintomääriä aiheuttanut tämän keskeisen mittarin antamat heikot tulokset.

Opiskelija-opettajasuhteen parantaminen tulee olemaan keskeinen tavoite yliopiston tekeillä olevassa strategiassa. Eri keinoin, kuten parantamalla opintojen läpäisyä ja käyttämällä tehokkaammin hyväksi tutkijoiden pientä opetusvelvollisuutta, yliopisto voi omilla toimenpiteillään jonkin verran myötävaikuttaa suhteen parantamiseen. Jotta saataisiin aikaan todellista parantamista, siten että se todellakin tuntuisi opetuksen tasossa ja yliopiston sijoituksissa rankinglistoilla myös yliopistojen tuleva julkinen rahoitusjärjestelmä on luotava sellaiseksi, että päästään eroon nykyisestä tutkintojen alennusmyynnistä, joka vuodesta toiseen pahentaa tilannetta.

Äsken julkaistu valtion talousarvioehdotus vuodelle 2009 näyttää tältä osin ristiriitaiselta. Samalla kun nimenomaan todetaan pyrittävän yliopistojen opiskelija-opettajasuhteen parantamiseen, ilmoitetaan kuitenkin – jopa samassa taulukossa – jälleen uusista tutkintomäärien korotuksista.

Toinen rankkausten paljastama heikkous on yliopiston puutteellinen kansainvälistyminen. Vaikka parituhatta ulkomaista opiskelijaa opiskeleekin täällä joka vuosi, heidän osuutensa kaikista opiskelijoistamme on moneen muuhun huippuyliopistoon verrattuna suhteellisen alhainen. Sama koskee ulkomaisten tutkijoiden ja opettajien osuutta. Paljon on tehty tilanteen parantamiseksi henkilöstön rekrytoinnin, opetusohjelmien kehittämisen sekä yliopiston ja sen opetuksen kansainvälisen markkinoinnin saralla. Tältä osin maailma kuitenkin ei ole valmis. Yliopiston kansainvälistyminen tulee säilymään tärkeänä strategisena painopisteenä myös tulevina vuosina. Hyvin hoidettuna yliopistouudistus tarjoaa myös tältä osin joustavampia välineitä muun muassa kansainväliseen rekrytointiin.

Nyt alkava vuosi tulee väistämättä olemaan työläs vuosi. Paineet tullevat kuitenkin ensisijaisesti kohdistumaan yliopiston, tiedekuntien ja laitosten johtoon. Kuten jo aiemmin totesin, on tärkeää huolehtia siitä, että yliopiston perustoimintoja, tutkimusta ja opetusta, kaiken uudistamisen keskellä pystytään hoitamaan yhtä mallikkaasti kuin tällä hetkellä.

Toivotan kaikille yliopistolaisille hyvää ja akateemisesta innostuksesta pursuavaa lukuvuotta! Jag önskar alla medlemmar i universitetssamfundet ett gott och produktivt läsår! I wish all members of our academic community a successful academic year!

Thomas Wilhelmsson
Rehtori